

Achtergrondnotitie

Het culturele geheugen van Nederland

De toekomst van archieven van kunstenaars, particuliere verzamelaars, culturele instellingen en bedrijven

In januari 2016 liet het Letterkundig Museum trots weten dat het privéarchief van schrijfster en dichteres Annie M.G. Schmidt (1911-1995) aan het museum was geschonken door haar zoon Flip van Duijn. Het archief bevat onder meer de brieven die Schmidt aan haar moeder schreef (circa 185) en aan haar man Dick van Duijn (zo'n 280 brieven), de scripts voor de series *Pension Hommeles* en *Ja zuster, nee zuster* en literaire prijzen. Daaronder bevindt zich ook de Hans Christian Andersenprijs, die Schmidt in 1988 ontving uit handen van de Zweedse jeugdboekenschrijfster Astrid Lindgren. Dit privéarchief werd belangrijk genoeg bevonden om op te nemen, maar het lot van vele andere kunstenaarsarchieven, archieven van privéverzamelaars en van culturele bedrijven of instellingen – samen de particuliere archieven – is minder rooskleurig.

Particuliere archieven juridisch vogelvrij

Juridisch gezien zijn particuliere archieven en verzamelingen vogelvrij, anders dan de overheidsarchieven waarop de Archiefwet 1995 van toepassing is. De wet bepaalt dat overheden en overheidsinstellingen hun archievenstukken die niet voor vernietiging in aanmerking komen binnen 20 jaar moeten overhevelen naar een publieke archiefbewaarplaats. Voorbeelden van zulke archiefbewaarplaatsen zijn het Nationaal Archief, de Regionale Historische Centra en de gemeentelijke archieven. Met particuliere archieven en collecties kan de eigenaar of erfgenaam doen wat hij wil, bewaren of vernietigen, ongeacht de omvang of kwaliteit van het archief. Maar zodra een particulier archief wordt overdragen aan een archiefbewaarplaats van de overheid, gelden voor dat archief/die verzameling de bepalingen van de Archiefwet. Zo valt de collectie van het voormalige sectorinstituut Nederlands Muziek Instituut sinds de fusie met het Haags Gemeentearchief onder de Archiefwet, met name wat betreft bewaring en beschikbaarstelling. Omgekeerd vallen collecties van zelfstandigde rijksinstellingen, zoals het Rijksarchief voor Nederlandse architectuur en stedenbouw, nu opgenomen in Het Nieuwe Instituut, met tekeningen, foto's, affiches en maquettes uit de archieven en verzamelingen van Nederlandse architecten en stedenbouwers, niet onder de Archiefwet. Datzelfde geldt voor het RKD-Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, dat de archieven van Bart van der Leck, Piet Mondriaan en nog zo'n 700 andere beeldend kunstenaars en vormgevers, kunstcritici, kunsthandelaren, verzamelaars en restauratoren beheert.

Overheidsarchieven hebben het recht een aangeboden particulier archief (schenking of bruikleen), of delen daarvan, te weigeren. Dat geschiedt aan de hand van een acquisitieprofiel. De overheidsarchieven gaan ook zelfstandig op zoek naar voor hen interessante particuliere archieven.

Als particuliere archieven terechtkomen bij een door een overheid gesubsidieerde museum of bibliotheek geldt de Archiefwet niet. Een subsidierelatie als zodanig maakt van de instelling immers geen overheidsorgaan. Verschillende musea beheren (delen van)

persoonlijke archieven. Denk aan het Centraal Museum dat de documentatie kreeg die mevrouw Schröder had verzameld over het werk van Gerrit Rietveld, bestaande uit meubel-, architectuur- en typografische ontwerpen, correspondentie, foto's en literatuur. Of aan het Nederlands Fotomuseum dat net als het Maria Austria Instituut de negatievenarchieven van fotografen beheert. Beeld en Geluid bezit een groeiende collectie van meer dan een miljoen uur aan radio, televisie, film en muziek, meer dan een miljoen foto's en duizenden objecten uit de mediageschiedenis van Nederland. EYE daarentegen richt zich op films die met elkaar de hele filmgeschiedenis omspannen en verzamelt bovendien filmgerelateerde collecties zoals foto's, affiches, soundtracks, apparatuur en papieren archieven van filmmakers, scenaristen en critici, filmorganisaties en –bedrijven. Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam heeft een zeer gevarieerd verzamelgebied, variërend van het archief van Arnon Grunberg tot de geschiedenis van de podiumkunsten: muziek, toneel, dans, circus, cabaret, opera, operette, mime en poppenspel.

Er zijn dus archiefinstellingen die museumobjecten beheren, maar er zijn ook musea en bibliotheken die archiefobjecten beheren. In dat opzicht is de scheidslijn tussen beide typen instellingen vervaagd. De (juridische) positie van de particuliere archieven verschilt achter wel aanzienlijk en daarmee ook de ontsluiting en toegankelijkheid die in instellingen die rechtstreeks onder Archiefwet vallen gewaarborgd is, maar anders niet.

Aandacht voor particuliere archieven

In de afgelopen 25 jaar zijn er verschillende pogingen geweest particuliere archieven een steviger plaats in publieke archiefbewaarplaatsen te geven. Het Convent van Rijksarchivarissen beschouwde aan het begin van de jaren negentig opname van particuliere archieven in overheidsarchieven van groot belang met het oog op cultuurbehoud en bepleitte afstemming van acquisitie. Wat later deed het inmiddels opgeheven Centraal Register Particuliere Archieven een vergeefse poging het register (en voorkomende werkzaamheden) te laten opnemen in de Archiefwet 1995. Deze initiatieven, die er mede toe leidden dat thans circa een kwart tot de helft van de openbare archiefbewaarplaatsen is gevuld met niet-overheidsarchieven¹, kwamen uit de archiefwereld zelf; vanaf 2003 hamert de culturele sector, bij monde van de Raad voor Cultuur, op een integrale beleidsvisie op overheids- en particuliere archieven. In 2010 wijst de Raad op de verantwoordelijkheid van de cultuurminister ervoor te zorgen dat er via de archieven een evenwichtig beeld van de Nederlandse samenleving wordt gecreëerd. De aanwijzing van relevante particuliere archieven moet dan ook zorgvuldig plaatsvinden, stelt de raad. De afgelopen jaren staan particuliere archieven opnieuw in de aandacht, opnieuw aangezwengeld door de archiefwereld zelf. Op initiatief van twaalf collega's van grote bewaarplaatsen is de projectgroep Particuliere Archieven op de Kaart geformeerd, om inzicht te verkrijgen in wie wat verzamelt. Welke archieven zouden er moeten worden geworven om een bijdrage te leveren aan een verantwoorde Archiefcollectie Nederland? De inventarisatie wordt in concreto uitgevoerd door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, het Utrechts Archief, het Katholiek Documentatie Centrum, het RKD en het Nationaal Archief;

¹ Met dank aan Riemer Knoop voor deze informatie.

het project wordt uitgevoerd met subsidie van Archief2020². Tijdens een bijeenkomst in april 2016, georganiseerd samen met het al langer bestaande Platform Particuliere Archieven, dat is aangehaakt bij het Nationaal Archief, was een van de workshops gewijd aan cultuur. De opbrengst van de eerste inventarisatie waaierde breed uit en liep van kunstenaarsarchieven tot theater-, letteren- en muziekarchieven, en amateurkunstarchieven, maar evengoed ook archieven over jeugdcultuur, de Hells Angels en Satudara. Na de inventarisatie kan er gesproken worden over een taakverdeling en het verspreiden van cultuur- (en andere) domeinen over vast te stellen knooppunten.

Quo vadis?

Particuliere archieven zijn dus actueel, maar het veld is onoverzichtelijk en versnipperd, ook het culturele, dat niet alleen (digital born) beeldende en podiumkunsten omvat, letteren en amateurkunsten en cultuureducatie, maar ook het cultureel erfgoed, zoals musea, monumenten, landschappen en archeologie. Het veld van media en entertainment is redelijk overzichtelijk, met uitgeverijen (papier, muziek), kranten, omroepen, websites en blogs, filmmakers en -instellingen, fotografie en (een kleine 800) festivals. Tot slot is er de creatief-zakelijke dienstverlening waarin het gaat om design, met (landschaps- en binnenhuis)architectuur, (industriële) vormgeving, mode en games. Er zijn heel veel kunstenaars en particuliere archiefinstellingen die met elkaar een zeer grote verscheidenheid aan belangrijke archieven beheren.

De uitdagingen zijn complex en vergen flinke investeringen: zowel op het gebied van registratie als van digitalisering en toegankelijkheid, beheer en onderhoud. Aan de archiefinhoud kleeft namelijk niet zelden een restauratiebehoefte. Samenwerking is daarmee onontkoombaar, innovatieve manieren van omgang met archieven noodzakelijk.

Alle archieven fysiek bij elkaar brengen is *out of time*. Het is zinvoller archiefstukken te *taggen*, met een verwijzing naar de vindplaats, dan te verwerven. Privéverzamelaars en kleine archieven verklaren daarmee hun archief wel toegankelijk, *on demand*.

Het is onlogisch, vermoedelijk onhaalbaar en volgens sommigen zelfs onwenselijk alle particuliere archieven onder de werking van de Archiefwet 1995 te brengen. Een centraal register, naar voorbeeld van het Centraal Register Vormgevingsarchieven, ondergebracht bij Het Nieuwe Instituut, en aansluitend bij de wensen van de projectgroep Particuliere Archieven op de Kaart, ligt het meeste voor de hand. De vooronderstelling dat alles op het internet is te vinden waardoor een Centraal Register overbodig is, gaat niet op. Het internet is daarvoor veel te instabiel en onbetrouwbaar: vandaag is de informatie beschikbaar, morgen is hij verdwenen.

Wellicht is ook inspiratie te vinden in Vlaanderen waar de Vlaamse overheid in 2012 de oprichting van het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA) instigeerde om te voorkomen dat er cultureel erfgoed verloren zou gaan als gevolg van de grote achterstand op het gebied van digitalisering, duurzaam digitaal bewaren en digitaal

² Project Archief2020 beoogt samenwerking in de archiefsector en alle lagen van het openbaar bestuur om te komen tot toekomstbestendige, duurzame, digitale, kwalitatieve en openbaar toegankelijke (overheids)informatie.

toegankelijk maken van dat erfgoed. In de eerste fase heeft VIAA zich toegelegd op de digitalisering van historische audiovisuele archieven van omroepen en erkende en gesubsidieerde cultureel-erfgoedinstellingen. Daarnaast wordt de doelgroep steeds verder uitgebreid met domeinen waarin de noden hoog zijn, zoals de stadsarchieven en podiumkunstenorganisaties.

Er bestaat een groot spanningsveld tussen enerzijds de wettelijk afwezige bewaarplicht van veel particuliere archieven en anderzijds de stortvloed aan informatie die in de archieven ligt opgeslagen: veel kwantiteit, wisselende kwaliteit. En hoeveel archieven kan de Archiefcollectie Nederland aan? Als er teveel wordt bewaard, worden huidige en toekomstige generaties opgezadeld met een informatie-*overload* en een grote, structurele kostenpost voor het beheer en behoud van onafzienbare kilometers papier en petabytes aan digitaal archief. Als we te weinig bewaren, kan de ontwikkeling en geschiedenis van een cultureel vakgebied niet meer worden onderzocht, noch van cultureel Nederland. Archieven vormen immers de vensters op ons verleden; zij belichten facetten die raken aan de verschillende culturele identiteiten in het land en die zich voor een deel onttrekken aan de radar van de overheidsbeleid, of die dat beleid nuanceren.

Ineke van Hamerveld
Hoofd Publicaties Boekmanstichting
Juli/september 2016